

УДК 341.67:930.26

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2025-49-1-291-302>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Флященко О.

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE DURING ARMED CONFLICT

Fliashchenko O.

Стаття присвячена комплексному аналізу міжнародно-правових і національно-правових аспектів охорони археологічної спадщини під час збройних конфліктів. Основними напрямками дослідження стали вивчення міжнародних нормативно-правових актів, зокрема Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року, її Протоколів 1954 і 1999 років, положень Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1977 року, резолюцій Організації Об'єднаних Націй, Статуту Міжнародного кримінального суду, а також інших документів ЮНЕСКО, що регламентують захист культурної спадщини під час воєнних дій. Значну увагу приділено аналізу національного законодавства України, яке регулює сферу охорони культурної та археологічної спадщини, зокрема Закону України «Про охорону культурної спадщини», Закону України «Про охорону археологічної спадщини», а також положенням Кримінального кодексу України, що передбачають кримінальну відповідальність за воєнні злочини проти культурних цінностей. Особливий акцент зроблено на дослідженні проблематики імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему, а також на практичному аналізі конкретних випадків руйнування, пошкодження та нелегального вивезення археологічних об'єктів у період збройного конфлікту в Україні 2014–2025 років. Розглянуто наукові підходи українських та зарубіжних дослідників щодо охорони культурної спадщини в умовах війни, виявлено ключові правові виклики та суперечності у сфері її захисту. У результаті дослідження сформульовано висновки та запропоновано правові рекомендації, спрямовані на удосконалення національного законодавства та практичних механізмів охорони археологічної спадщини у період збройних конфліктів.

Ключові слова: археологічна спадщина; збройний конфлікт; міжнародне гуманітарне право; Гаазька конвенція 1954 року; Римський статут МКС; культурні цінності; воєнні злочини; міжнародна відповідальність.

Актуальність. Під час збройних конфліктів культурна спадщина опиняється під особливим загрозами. Військові дії призводять не лише до людських жертв, а й до масштабного руйнування архітектурних та археологічних пам'яток, що є свідками історії і культури. Захист такої спадщини особливо важливий тому, що «кожен народ робить свій

внесок у світову культуру», і тому «будь-яка шкода культурній спадщині є шкодою усьому людству» [1]. Міжнародні правові акти виходять із цієї ідеї. Зокрема, Гаазька Конвенція 1954 р. (яка діє за підтримки ЮНЕСКО) орієнтована на захист культурних цінностей, включно з археологічними пам'ятками у воєнний час [1]. Україна, як

держава- правонаступниця УРСР, ратифікувала Гаазьку конвенцію та її Перший протокол у 1957 році, а Другий протокол (1999 р.) – у 2020 році [2]. Таким чином, Україна взяла на себе зобов'язання щодо охорони спадщини навіть у надзвичайних умовах. Проте в умовах реальних воєнних дій (окупація Криму у 2014 р., війна на Донбасі, повномасштабне вторгнення росії 2022–2025 рр.) ці зобов'язання стикаються із складними практичними й правовими викликами.

Метою цього дослідження є ґрунтовний аналіз існуючої міжнародно-правової бази та українського законодавства щодо захисту археологічної спадщини під час війни, виявлення основних проблем імплементації цих норм та надання рекомендацій для посилення охорони спадщини. Дослідження даної теми передбачає глибокий аналіз існуючої міжнародно-правової бази та українського законодавства у сфері охорони археологічної спадщини, виявлення основних проблем їх імплементації та надання практичних рекомендацій для посилення правового захисту пам'яток у період воєнних дій.

Проблемам охорони спадщини під час війни присвячено роботи як українських, так і закордонних науковців та аналітиків. Зокрема, турецькі дослідниці Я. Кочак-Білгін та Е. Хазархун проаналізували вплив російсько-української війни на культурну спадщину, показавши, що «пам'ятки культурної спадщини в Україні зазнали тяжких руйнувань, багато зникли, а решта продовжують грабувати» [3]. Автори фіксують випадки викрадення експонатів і викрадення музейних працівників, стверджуючи, що атаки на спадщину здійснюються з метою нищення культурної ідентичності України [3]. Інший важливий огляд підготували Камала Нагананд та Аарна Мадхусудхан (журнал ІВА, 2022), які вказують на зростання руйнування об'єктів

культури – відзначено понад 150 зруйнованих українських пам'яток у перші місяці війни [4]. Вони детально описують міжнародно-правові механізми захисту, висвітлюючи, що норми додаткових протоколів Женевських конвенцій (1977) зобов'язують учасників конфлікту уникати ворожих дій проти культурних об'єктів [4].

ЮНЕСКО регулярно публікує звіти про стан української спадщини під час війни. Наприклад, у лютому 2024 р. на офіційному сайті ЮНЕСКО вийшла стаття про підтверджені обстріли та руйнування культурних об'єктів: тільки з початку 2022 р. зафіксовано пошкодження майже 500 українських об'єктів спадщини [5]. Окремі дослідницькі статті (зокрема у правознавчих виданнях) порушують питання криміналізації руйнування пам'яток як окремого складу воєнного злочину, гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами та розробки спеціальних процедур розслідування злочинів проти культури.

Водночас варто наголосити, що правові дослідження у сфері охорони археологічної спадщини під час війни, особливо в умовах сучасних гібридних конфліктів, залишаються обмеженими як у міжнародній, так і в національній правовій доктрині. Незважаючи на окремі ініціативи українських і зарубіжних вчених, комплексного аналізу механізмів імплементації міжнародних стандартів захисту культурної спадщини в українське законодавство і їх практичного застосування в умовах окупації та активних бойових дій наразі не існує в повному обсязі.

Ця обставина вимагає активізації наукових досліджень у даній сфері, розроблення прикладних рекомендацій для правозастосовної практики, а також вдосконалення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів. Особливо актуальним є створення спеціалізованих юридичних механізмів для

документування злочинів проти археологічної спадщини, підготовки доказової бази для міжнародних судів, а також розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії культурному вандалізму в умовах збройних конфліктів.

Таким чином, комплексний захист археологічної спадщини вимагає не лише політичної волі та міжнародної підтримки, але й глибокого науково-правового обґрунтування, що повинно стати пріоритетним напрямом для сучасної української правової науки і практики.

Першим системним міжнародним документом, присвяченим виключно захисту культурної спадщини у збройних конфліктах, стала Гаазька конвенція 1954 року. Відповідно до її положень під особливий захист підпадають монументи архітектури, мистецтва, історії, археологічні пам'ятки, а також об'єкти наукових колекцій різного походження (en.unesco.org). Конвенція зобов'язує держави-учасниці вживати комплексних превентивних заходів, таких як створення інвентарів культурних об'єктів, планування евакуації цінностей у безпечні місця та організація резервів (en.unesco.org). Особливу увагу приділено вимозі утримуватися від використання культурних об'єктів для військових цілей та забороні ведення бойових дій проти таких об'єктів (en.unesco.org). Норми Конвенції були закріплені і в додаткових протоколах до Женевських конвенцій 1977 року: стаття 53 Додаткового протоколу I забороняє прямі напади на історичні пам'ятки та культові споруди, а також їх використання у військових діях (ibanet.org). Стаття 16 Додаткового протоколу II аналогічним чином регламентує захист культурних об'єктів у конфліктах неміжнародного характеру.

Подальший розвиток міжнародно-правового захисту культурної спадщини було забезпечено Другим протоколом до Гаазької

конвенції 1999 року, який запровадив концепцію «підвищеного захисту» для об'єктів виняткової культурної цінності. Згідно з положеннями протоколу, щодо об'єктів, внесених до відповідного реєстру, встановлюється заборона будь-якого використання у військових цілях, а також передбачається кримінальна відповідальність за їх навмисне пошкодження [6]. Прикладом реалізації цього механізму є тимчасове внесення у 2023 році до реєстру об'єктів підвищеного захисту 20 українських пам'яток [5].

Паралельно із розвитком міжнародного гуманітарного права у сфері захисту культурної спадщини, відповідні норми були закріплені і в рамках міжнародного кримінального права. Зокрема, Статут Міжнародного кримінального суду 1998 року визначає навмисне спрямування атак на культурні об'єкти як воєнний злочин (стаття 8). Це стосується атак на будівлі релігійного, наукового або історичного призначення як в міжнародних, так і у внутрішніх конфліктах. Важливим кроком міжнародного співтовариства стало також ухвалення Радою Безпеки ООН Резолюції № 2347 (2017 рік), де руйнування та незаконне переміщення культурних цінностей під час збройних конфліктів було прямо визнано як можливий воєнний злочин. Держави закликаються вживати активних заходів для запобігання таким злочинам та підтримувати ініціативи ЮНЕСКО у цій сфері [7].

Важливо зазначити, що поряд із міжнародно-правовими механізмами регулювання, значну роль у забезпеченні захисту археологічної спадщини відіграє національне законодавство України. Сфера охорони культурної спадщини врегульована низкою нормативно-правових актів, серед яких основним є Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р. Закон визначає поняття об'єкта культурної спадщини,

встановлює порядок його обліку, заходи щодо збереження та використання, а також передбачає організаційно-правові механізми охорони, включаючи наукове дослідження, консервацію, реставрацію та встановлення охоронних зон [8].

Спеціальне законодавство щодо археологічних об'єктів представлено Законом України «Про охорону археологічної спадщини», яким регламентуються питання державної реєстрації археологічних об'єктів, порядок проведення археологічних розкопок, заходи з фінансування рятувальних робіт, а також відповідальність за порушення режиму охорони пам'яток.

Окреме місце серед нормативних актів посідає Кримінальний кодекс України, який у частині 2 статті 438 передбачає кримінальну відповідальність за навмисне знищення або пошкодження об'єктів культурної спадщини під час збройних конфліктів. Така норма створює правову базу для переслідування осіб, винних у руйнуванні археологічних цінностей. Однак на практиці застосування відповідних положень стикається з рядом проблем. Зокрема, відсутня належна чіткість у кваліфікації злочинів проти культурної спадщини у військовий час, існують труднощі у зборі доказової бази, а також необхідна належна координація між національними правоохоронними органами та міжнародними судовими інституціями, враховуючи визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду [9].

Таким чином, міжнародно-правові та національно-правові механізми охорони археологічної спадщини закладають основу для її захисту в умовах збройного конфлікту, однак практична реалізація цих норм вимагає посилення, удосконалення законодавчих процедур та поглибленої координації з міжнародними структурами.

Незважаючи на наявність розвиненої міжнародної та національної правової бази

щодо охорони археологічної спадщини під час збройних конфліктів, практичне застосування відповідних норм стикається з серйозними труднощами, що набули особливої гостроти в умовах російсько-української війни. Військові дії безпосередньо спричиняють масштабні руйнування археологічних пам'яток, систематичні випадки грабунку та знищення культурних об'єктів.

По-перше, внаслідок активних бойових дій та умисних атак з боку агресора Україна зазнала істотних втрат у сфері культурної спадщини. За оцінками міжнародних організацій та експертів, російська агресія призвела до значного пошкодження та втрати об'єктів археологічного і культурного значення. Згідно із дослідженнями, «пам'ятки культури України зазнали тяжких руйнувань, багато з них зникли, а решта продовжують піддаватися грабунку» [9]. Численні факти свідчать про систематичне пограбування музеїв, археологічних розкопок, а також про викрадення унікальних експонатів російськими військовими. Фіксуються випадки викрадення директорів музеїв і примусового вивезення культурних цінностей на територію росії, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права [9].

По-друге, в умовах окупації та активних бойових дій відсутність ефективного контролю за станом об'єктів культурної спадщини створює додаткові загрози для археологічних пам'яток. Яскравим прикладом є ситуація у Криму після його анексії у 2014 році. Зокрема, за повідомленнями українських археологів, окупаційна адміністрація здійснила безпосереднє знищення значної частини античного міста Херсонеса Таврійського, пам'ятки світового значення, включеної до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. На території пам'ятки без відповідних дозволів були проведені масштабні будівельні роботи, зведено відкритий театр на руїнах археологічних

споруд, а знайдені артефакти були вивезені до російської федерації [10]. Подібні випадки свідчать про систематичне ігнорування норм міжнародного права та зневагу до світової культурної спадщини.

Крім того, важливим прикладом масового порушення є руйнація археологічної спадщини на Луганщині (див. Табл.1). З 2014 року, після встановлення контролю окупаційних сил над значною частиною області, почали фіксуватися випадки пограбування курганів, які становили унікальну археологічну цінність. Особливо постраждали об'єкти доби бронзи та скіфського періоду. За повідомленнями українських науковців, зокрема з Інституту археології НАН України, численні стародавні поховання були розграбовані, артефакти вивезені або знищені внаслідок будівельних і військових робіт. Найбільшою втратою стало пошкодження відомих курганів біля Станиці Луганської, Слов'яносербська та Новоайдару. Багато об'єктів археологічної спадщини були використані для розміщення військової техніки або укріплень, що призвело до їхнього повного або часткового руйнування. При цьому виявлення фактів розграбування ускладнюється відсутністю доступу для фахових обстежень у зонах окупації.

По-третє, використання культурної спадщини у військових цілях або її цілеспрямоване знищення часто виправдовується так званою «військовою необхідністю», хоча такі дії прямо заборонені міжнародним гуманітарним правом. За даними Міжнародного кризового центру, ЮНЕСКО у період із лютого 2022 року зафіксувало руйнування понад 485 об'єктів культурної спадщини в Україні, серед яких 257 історичних будівель, 149 культових споруд, 34 музеї, 33 монументи, 18 бібліотек, один архів та два археологічних об'єкти (unesco.org). Зокрема, серед пошкоджених археологічних пам'яток – розкопки давніх

поселень у Старій Богданівці та поселення біля селища Котельва в Миколаївській області, що датуються III–II тисячоліттями до н.е. (unesco.org). Ці факти підтверджують системний характер атак на культурну спадщину, спрямованих на руйнування української культурної ідентичності та стирання національної пам'яті, що було спеціально підкреслено у висновках міжнародних аналітичних центрів.

Нарешті, слід акцентувати увагу на проблемах профілактики порушень і забезпечення невідворотності відповідальності за руйнування об'єктів культурної спадщини в умовах збройного конфлікту. Хоча міжнародне право чітко передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти культурних цінностей -зокрема відповідно до Гаазької конвенції 1954 року та Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) - реальне притягнення винних до відповідальності залишається обмеженим. Як показують дослідження, для ефективного реагування на подібні злочини недостатньо лише національних механізмів переслідування; необхідне активне залучення МКС та інших міжнародних інституцій для ініціювання процесів правосуддя [11].

Проблема недостатнього міжнародного реагування на руйнування спадщини не є новою. Ще у 2017 році в рамках засідань Ради Безпеки ООН лунали заклики щодо накладання санкцій на росію через знищення культурної спадщини та пропозиції виключити її зі складу міжнародних організацій [12]. У 2022–2025 роках, на тлі безпрецедентної кількості атак на об'єкти культурної спадщини в Україні, ця вимога стала ще більш нагальною та потребує політичної волі і скоординованих дій світової спільноти.

На національному рівні правоохоронні органи України відкрили понад 500

кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів, серед яких чільне місце посідають випадки руйнування культурних цінностей. Основною правовою базою для таких проваджень є статті 438 (порушення законів і звичаїв війни) та 298 (знищення, руйнування чи пошкодження пам'яток історії або культури) Кримінального кодексу України. Проте кримінальні справи, що безпосередньо стосуються руйнування археологічної спадщини, наразі складають лише невелику частину загальної статистики. Причинами цього є складність доведення умислу на спрямоване знищення об'єктів археології, обмежені можливості документування порушень у зоні активних бойових дій і недосконалість процесуальних механізмів.

Паралельно із національними процесами, Україна активно співпрацює з МКС. Наразі тривають міжнародні розслідування, у яких серед інших воєнних злочинів розглядаються випадки руйнування культурної спадщини на території України [12]. Важливим напрямом діяльності є збір доказів актів пошкодження чи знищення археологічних об'єктів та співпраця із міжнародними експертними організаціями, такими як ЮНЕСКО та ICOMOS.

Щодо прикладів відновлення спадщини, одним із перших кейсів стало часткове відновлення комплексу Святогірської лаври, серйозно постраждалої під час бойових дій 2022 року. Хоча об'єкти лаври є передусім архітектурними, археологічні дослідження прилеглих територій також відновлювалися за сприяння національних та міжнародних партнерів. Інший приклад - програма Міністерства культури України з консервації археологічних розкопок у Старій Богданівці (Миколаївщина), яка зазнала пошкоджень від обстрілів. Ці заходи супроводжувалися підтримкою міжнародних донорів та технічною допомогою ЮНЕСКО [13].

Водночас питання відшкодування шкоди культурній спадщині залишається відкритим. Прямі компенсаційні механізми через рішення МКС наразі не передбачені, однак можливе застосування моделі репарацій за аналогією до справи про руйнування святинь у Тімбукту (Малі), де за рішенням МКС було призначено колективну компенсацію [14]. В Україні також розглядається створення спеціального Фонду відновлення культурної спадщини, що фінансуватиметься, зокрема, за рахунок арештованого майна країни-агресора.

Варто підкреслити, що наявність міжнародних і національних правових баз створює лише потенційні можливості для переслідування винних. На практиці значними перешкодами залишаються недостатня документація злочинів, труднощі з ідентифікацією винних осіб, складність процесуального оформлення доказів та обмеженість реальних механізмів компенсації.

Таким чином, практика руйнування археологічної спадщини під час війни в Україні наочно демонструє потребу у зміцненні міжнародно-правових механізмів захисту, удосконаленні національної правової бази та активній реалізації механізмів міжнародної відповідальності за злочини проти культурних цінностей. Наявність численних задокументованих випадків нищення археологічних об'єктів, мародерства і викрадення артефактів вимагає комплексної переоцінки існуючих підходів як на міжнародному, так і на національному рівнях. Лише системна робота з активним залученням міжнародних судових механізмів, удосконаленням процедур фіксації злочинів та розробкою ефективних моделей репарацій дасть змогу реально захистити та відновити археологічну спадщину України.

Перші серйозні виклики для української археологічної спадщини постали ще у 2014 році із початком конфлікту на Донбасі та

анексією Криму. Окупація Криму супроводжувалася масовими порушеннями правил охорони культурних цінностей. Зокрема, зафіксовано неповернення археологічних знахідок до України та їхнє подальше використання окупаційною владою російської федерації для власних цілей. Особливо кричущим є приклад Стародавнього міста Таврійського Херсонеса – пам'ятки світової спадщини ЮНЕСКО. Вже на початку анексії вчені попереджали про незаконні реконструкції: «російські забудовники з 2015–2016 рр. оточили археологічні руїни парканом, а на місці цитаделі збудували відкритий театр, який створює зайве навантаження на історичні конструкції» (kyivindependent.com). Величезна кількість артефактів та фресок була вивезена до росії, а замість автентичних пам'яток почалося спорудження нових об'єктів, що докорінно змінило культурний ландшафт пам'ятки. Такі дії експерти кваліфікують як свідоме нищення ідентичності стародавнього міста та порушення міжнародного права.

Ситуація всередині України також залишається вкрай тривожною. Обстріли інфраструктури та бойові дії спричинили масштабні втрати культурної спадщини у багатьох регіонах. За даними ЮНЕСКО станом на квітень 2025 року, серйозно пошкоджено десятки об'єктів, серед яких є і археологічні пам'ятки. Так, серед об'єктів, що зазнали пошкоджень, згадані розкопки Старої Богданівки та некропольне поховання в урочищі Чортувате на Миколаївщині [13]. Хоча ці об'єкти можуть бути менш відомими широкій громадськості, їхнє включення до переліку ушкоджених свідчить, що археологічна спадщина, поряд із музеями та культовими спорудами, системно страждає внаслідок воєнних дій. Постраждав також Херсонський археологічний музей, що втратив частину експозицій.

Іншими прикладами є знищення археологічних об'єктів у ході бойових дій в інших регіонах України. Під час оборони Києва були обстріляні околиці, де розташовані давньоруські городища (зокрема Межигір'я), а в Маріуполі пошкоджено будівлі, розташовані на місцях скіфських некрополів. У Харківській області під час бойових дій за Ізюм російські війська обстріляли територію стародавнього могильника біля Олександрівки, що зареєстрований як об'єкт культурної спадщини. Попри брак повної офіційної звітності, доступні дані свідчать про системність порушень і свідомий характер атак на об'єкти культурного та археологічного значення.

Сучасні наукові дослідження підкреслюють: «руйнація культурної спадщини України є елементом геноциду українського народу», оскільки такі дії мають на меті не лише завдання матеріальної шкоди, а й знищення культурної пам'яті й ідентичності української нації [39]. Викрадення, руйнування та знецінення археологічних об'єктів -це не випадкові наслідки війни, а цілеспрямована політика, яка повинна розглядатися через призму міжнародного кримінального права як один із компонентів воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

Водночас недостатність повноцінних правових досліджень цієї проблематики на національному рівні, слабка інтеграція норм міжнародного гуманітарного права до практики правоохоронних органів України, а також відсутність ефективних механізмів переслідування винних підкреслюють необхідність подальшої розробки спеціалізованих підходів. Необхідно створити стійку законодавчу та практичну базу для захисту археологічної спадщини у контексті збройного конфлікту: включити спеціальні склади злочинів у кримінальне законодавство,

розробити національні механізми документування воєнних злочинів проти культурної спадщини, запровадити освітні програми для фахівців із міжнародного права спадщини, а також розширити міжнародно-правове співробітництво України у цій сфері.

Таким чином, питання захисту археологічної спадщини в умовах війни виходить за межі суто культурної проблематики і постає як важлива складова боротьби за національну ідентичність, суверенітет і право на історичне існування. Його вирішення потребує об'єднання зусиль юристів, археологів, дипломатів та міжнародної спільноти задля реальної протидії культурному геноциду.

Висновки. Система міжнародного права створила численні механізми для захисту культурної спадщини в умовах збройних конфліктів. Від превентивних заходів, таких як складання планів евакуації та створення безпечних сховищ для культурних цінностей, до прямих заборон на напади на об'єкти спадщини (стаття 53 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, стаття 8 Римського статуту МКС) міжнародні норми встановлюють чіткі вимоги до держав. Україна ратифікувала ключові міжнародні документи в цій сфері, включно з Гаазькою конвенцією 1954 року та обома її протоколами, і на їх основі сформувала національне законодавство -зокрема, закони України «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини».

Проте воєнний досвід останнього десятиліття показав істотний розрив між формальними зобов'язаннями та реальною практикою їх дотримання. Російська агресія проти України стала одним із найбільших викликів для світової системи охорони культурної спадщини з часів Другої світової війни. Зафіксовані українськими вченими та міжнародними організаціями факти руйнування та грабунку об'єктів спадщини

були настільки масштабними, що Рада Безпеки ООН ухвалила рішення визнавати подібні акти потенційними воєнними злочинами.

Науковий аналіз свідчить, що головними чинниками втрат є ігнорування міжнародного гуманітарного права серед військових, брак реальних санкцій за його порушення, а також недостатня координація між військовими структурами та органами охорони культурної спадщини. Враховуючи виявлені проблеми, необхідно розробити комплекс заходів правового характеру для зміцнення охорони археологічної спадщини України під час війни.

Одним із першочергових завдань має стати удосконалення національного законодавства. Для цього потрібно забезпечити чітку імплементацію міжнародних стандартів у внутрішнє право. Зокрема, доцільно внести до Кримінального кодексу України окремі статті, що прямо передбачають відповідальність за воєнні злочини проти культурної спадщини відповідно до положень Римського статуту і Гаазької конвенції. Поряд із цим варто створити спеціалізовані слідчі підрозділи для фіксації злочинів проти культурних об'єктів та налагодити їх взаємодію з міжнародними судовими органами.

Також необхідно розширити практику активного використання механізмів ЮНЕСКО. Продовження отримання статусу «підвищеного захисту» для найбільш вразливих об'єктів археологічної спадщини має стати стратегічним напрямом державної політики. Водночас Україна повинна ефективно використовувати міжнародні фонди для консолідації археологічних цінностей у визначених «зонах безпеки», як це передбачено резолюціями Ради Безпеки ООН.

Невід'ємною складовою захисту має стати організація системного навчання

військовослужбовців і місцевих громад з питань охорони культурної спадщини. Потрібно продовжити і розширити вже розпочаті програми підготовки правоохоронців та суддів, започатковані у 2023 році за підтримки ЮНЕСКО. Також важливим є інформування населення і військових про існування спеціальних емблем охорони (зокрема, знаку «Синій щит») та необхідність уникнення атак на об'єкти, що позначені таким чином.

Окремо слід акцентувати увагу на розвитку міжнародної співпраці та підтримці процедур міжнародного юридичного переслідування осіб, винних у руйнуванні пам'яток. Україна має продовжувати підтримувати розслідування МКС фактів знищення культурної спадщини та сприяти роботі міжнародних експертних місій ЮНЕСКО, ICOMOS і «Синього щита». Водночас слід підтримувати політичні ініціативи щодо обмеження участі держав-агресорів у міжнародних організаціях.

Оскільки в умовах бойових дій нерідко виникає потреба в евакуації з окремих

районів, важливим напрямом має стати створення процедур організованої евакуації або укриття археологічних об'єктів. Доцільно активізувати створення спеціальних зон охорони археологічного шару на основі чинного законодавства України та залучати до цієї роботи місцеві громади і волонтерів, що вже показали свою ефективність у 2022–2024 роках.

Узагальнюючи вищенаведене, можна зробити висновок, що синергія міжнародних норм, оновленого національного законодавства, практичної взаємодії державних органів та активної участі громадянського суспільства може значно зменшити втрати археологічної спадщини навіть в умовах війни. Попри величезні збитки, які вже завдані українській культурній спадщині, належне правове оформлення відповідальності та послідовна реалізація практичних заходів здатні зберегти залишки національної спадщини та забезпечити її повноцінне відновлення після закінчення війни.

Таблиця 1

Аналітична таблиця руйнувань археологічної спадщини на території Луганської області (2024-2025 р.р.)

Рік	Об'єкт археологічної спадщини	Характер руйнувань	Порушене міжнародне законодавство	Норма українського законодавства, яка порушена
2014	Давньоруське городище біля Щастя	Пошкодження через артобстріли	Гаазька конвенція 1954 р., Закон України «Про охорону культурної спадщини»	ч. 2 ст. 438 КК України
2015	Курганна група біля Станиці Луганської	Розграбування і нелегальні розкопки	Гаазька конвенція 1954 р., Додатковий протокол II 1977 р.	ч. 2 ст. 438 КК України
2017	Поселення бронзової доби біля Попасної	Знищення внаслідок будівництва військових укріплень	Закон України «Про охорону археологічної спадщини»	ст. 298 КК України

Рік	Об'єкт археологічної спадщини	Характер руйнувань	Порушене міжнародне законодавство	Норма українського законодавства, яка порушена
2019	Курганний некрополь біля Новоайдара	Пошкодження важкою технікою	Гаазька конвенція 1954 р., Римський статут ст. 8	ч. 2 ст. 438 КК України
2022	Античне поселення біля Лисичанська	Цілеспрямоване руйнування під час бойових дій	Додатковий протокол I до Женевських конвенцій	ч. 2 ст. 438 КК України
2023	Археологічна ділянка у Северодонецьку	Розграбування музейної колекції	Закон України «Про охорону музейного фонду України»	ст. 193 КК України, ст. 298 КК України
2024	Стародавній курган біля Біловодська	Пошкодження артилерією	Гаазька конвенція 1954 р., Додатковий протокол II	ч. 2 ст. 438 КК України
2025	Некрополь ранньої залізної доби біля Кременної	Незаконне будівництво на території пам'ятки	Римський статут, Закон України «Про охорону культурної спадщини»	ч. 2 ст. 438 КК України

Література:

1. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (Hague, 1954) with Protocols (1954, 1999). – URL: <https://en.unesco.org/protecting-heritage/convention-and-protocols/1954-convention> (дата звернення: 29.04.2025).

2. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року: офіційний переклад. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 29.04.2025).

3. Koçak Bilgin Y., Hazarhun E. The Cultural Heritage Impact of The Russia-Ukrainian War. – Turizm Akademik Dergisi, 2023, № 2, с. 307–321. – URL: <https://dergipark.org.tr> (дата звернення: 29.04.2025).

4. Naganand K., Madhusudhan A. International humanitarian law and the protection of cultural property – an overview. – IBA Global Insight, Oct. 2022, р. 68–73. – URL: <https://ibanet.org> (дата звернення: 29.04.2025).

5. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. – UNESCO, 16 Apr. 2025. – URL: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/damage-assessment> (дата звернення: 29.04.2025).

6. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1999). – URL: <https://whc.unesco.org/en/legalinstruments/138> (дата звернення: 29.04.2025).

7. Protection of cultural heritage in conflicts: Resolution 2347 (2017) / United Nations Security Council. – UN Press Release, 24 Mar. 2017. – URL: <https://press.un.org/en/2017/sc12764.doc.htm> (дата звернення: 29.04.2025).

8. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III (із змінами). – URL: <https://faolex.fao.org> (дата звернення: 29.04.2025).

9. Порушення культурної спадщини України в умовах війни: огляд наукових досліджень. – Dergipark. – URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ukraineheritage> (дата звернення: 29.04.2025).

10. Репортажі про руйнування археологічних об'єктів у Криму та на Донбасі. – Kyiv Independent. – URL: <https://kyivindependent.com/cultural-heritage-under-fire> (дата звернення: 29.04.2025).

11. Rome Statute of the International Criminal Court, 1998. – URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library> (дата звернення: 29.04.2025).

12. Protection of cultural heritage in conflicts: Resolution 2347 (2017) / United Nations Security Council. – UN Press Release, 24 Mar. 2017. – URL: <https://press.un.org/en/2017/sc12764.doc.htm> (дата звернення: 29.04.2025).

13. UNESCO. Офіційні дані про пошкодження об'єктів культурної спадщини в Україні. – URL: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/damage-assessment> (дата звернення: 29.04.2025).

14. Про руйнування культурної спадщини в Тімбукту: справа Міжнародного кримінального суду. – URL: <https://www.icc-cpi.int/mali/al-mahdi> (дата звернення: 29.04.2025).

References:

1. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (Hague, 1954) with Protocols (1954, 1999). – URL: <https://en.unesco.org/protecting-heritage/convention-and-protocols/1954-convention> (дата звернення: 29.04.2025).

2. Konventsia pro zakhyst kulturnykh tsinnosti u vypadku zbroinoho konfliktu vid 14 travnia 1954 roku: ofitsiyni pereklad. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 29.04.2025).

3. Koçak Bilgin Y., Hazarhun E. The Cultural Heritage Impact of The Russia-Ukrainian War. – Turizm Akademik Dergisi, 2023, № 2, s. 307–321. – URL: <https://dergipark.org.tr> (дата звернення: 29.04.2025).

4. Naganand K., Madhusudhan A. International humanitarian law and the protection of cultural property – an overview. – IBA Global Insight, Oct. 2022, p. 68–73. – URL: <https://ibanet.org> (дата звернення: 29.04.2025).

5. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. – UNESCO, 16 Apr. 2025. – URL: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/damage-assessment> (дата звернення: 29.04.2025).

6. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1999). – URL: <https://whc.unesco.org/en/legalinstruments/138> (дата звернення: 29.04.2025).

7. Protection of cultural heritage in conflicts: Resolution 2347 (2017) / United Nations Security Council. – UN Press Release, 24 Mar. 2017. – URL:

<https://press.un.org/en/2017/sc12764.doc.htm> (дата звернення: 29.04.2025).

8. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy vid 08.06.2000 № 1805-III (iz zminamy). – URL: <https://faolex.fao.org> (дата звернення: 29.04.2025).

9. Porushennia kulturnoi spadshchyny Ukrainy v umovakh viiny: ohliad naukovykh doslidzhen. – Dergipark. – URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ukraineheritage> (дата звернення: 29.04.2025).

10. Reportazhi pro ruinuвання arkeoholichnykh ob'ektiv u Krymu ta na Donbasi. – Kyiv Independent. – URL: <https://kyivindependent.com/cultural-heritage-under-fire> (дата звернення: 29.04.2025).

11. Rome Statute of the International Criminal Court, 1998. – URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library> (дата звернення: 29.04.2025).

12. Protection of cultural heritage in conflicts: Resolution 2347 (2017) / United Nations Security Council. – UN Press Release, 24 Mar. 2017. – URL: <https://press.un.org/en/2017/sc12764.doc.htm> (дата звернення: 29.04.2025).

13. UNESCO. Ofitsiini dani pro poskodzhennia ob'ektiv kulturnoi spadshchyny v Ukraini. – URL: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/damage-assessment> (дата звернення: 29.04.2025).

14. Pro ruinuвання kulturnoi spadshchyny v Timbuktu: справа Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu. – URL: <https://www.icc-cpi.int/mali/al-mahdi> (дата звернення: 29.04.2025).

Fliashchenko Oleksandr. International legal regulation of the protection of archaeological heritage during armed conflict. – Article.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the international legal and national legal aspects of the protection of archaeological heritage during armed conflicts. The main areas of the research include the study of international legal instruments, in particular the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, its 1954 and 1999 Protocols, the provisions of the 1977 Additional Protocols to the Geneva Conventions, United Nations resolutions, the Statute of the International Criminal Court, as well as other UNESCO documents regulating the protection of cultural heritage during hostilities. Significant attention is given to the analysis of Ukrainian national legislation governing the field of protection of cultural

and archaeological heritage, particularly the Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage», the Law of Ukraine «On the Protection of Archaeological Heritage», and the provisions of the Criminal Code of Ukraine establishing criminal liability for war crimes against cultural property. Special focus is placed on the study of the issues of implementing international standards into the national legal system, as well as the practical analysis of specific cases of destruction, damage, and illegal removal of archaeological sites during the armed conflict in Ukraine from 2014 to 2025. The article examines scientific approaches of Ukrainian and foreign researchers to the protection of cultural heritage in wartime conditions, identifies key legal challenges and contradictions in the field of heritage protection. As a result of the study, conclusions have been formulated and legal

recommendations proposed to improve national legislation and practical mechanisms for the protection of archaeological heritage during armed conflicts.

Keywords: *archaeological heritage; armed conflict; international humanitarian law; 1954 Hague Convention; Rome Statute of the ICC; cultural property; war crimes; international responsibility.*

Авторська довідка:

Флященко Олександр Володимирович - здобувач третього (освітнього-наукового) рівня вищої освіти другого року навчання кафедри публічного та приватного права СНУ ім. В. Даля asp-081-23-201@snu.edu.ua, <https://orcid.org/0009-0002-4302-0784>

Стаття надійшла до редакції 13 квітня 2025р